

आहे. भिमसेन जोशी, कुमार गंधर्व ही खरी तर इतर राज्यांची देणगी. महाराष्ट्रात भास्करबुवा बसले किंवा रामकृष्णबुवा वझे, विष्णू विगावर पल्लुस्कर यानंतर बालगंधर्व, दोनानाथ यांचे युग सुरू झाले आणि त्यांच्या उदयानंतर जो तो घोडेफार गाणे शिकला की, नाट्यसंगीताची कास धरू लागे शुद्ध शास्त्रीय संगीतावर विचार, मनन होईनासे झाले. बादनातही तेच घडले. १५-२० मिनिटे पेटे वाजविल्यावर लोक नाट्यसंगीतच वाजवतात. मग का नाही त्यांना एखादा राग दोन-अर्दीच तास आठवता येत? शास्त्रीय संगीताची परंपरा खुंटली ती इथेच. आज सतार म्हटल्यावर पं. रविशंकर किंवा उ. विलायत खाँ यांचे नाव तोंडावर येते तसे एखाद्या महाराष्ट्रीय कलावंतांचे आहे का? या दिग्गज कलावंतांनी महाराष्ट्रीय कलावंतांना कधीतरी सांगिला घेतले का? नाट्यसंगीत रंजक असेल किंवा त्याची स्वतंत्र परंपरा निर्माणही झाली असेल पण त्यामुळे शास्त्रीय संगीताच्या साधनेला धक्का बसला असे माझे स्वच्छ आणि स्पष्ट मत आहे.

□ नाट्यसंगीताकडे तुम्ही पाठ फिरवलीत. मग पुढचा प्रवास कसा काय सुरू झाला?

पं. चिमोटे : डाक्यादचे स्टेशनमास्तर असलेले मराठे त्याकाळास गोरगांवला रहात असत. त्यांनी पोर्ट वाळवून मला बोलवून घेतले. हे गृहस्थ स्वभावाचे करडे होते तसे प्रेमळही होते. माझी प्राथमिक चौकशी केल्यावर त्यांनी हुकूमच सोडला की 'सामान बांधा आणि माझ्याबरोबर गोरगांवला चला आजपासून तुम्हाला माझ्याबरोबरच रहायचे आहे.'

मलाही काहीच आगापिछा नव्हता म्हणून मी देवाळ तयार झाली आणि गोरगांवहून माझ्या उत्कर्षाला सुरुवात झाली. गोरगांवला मग गोगटे, बाबूराव कुलकर्णी (बासरोवादक मल्हारराव कुलकर्णीचे बंधू) यांसारख्या संगीतप्रेमींशी परिचय झाला. वाद्याचा विचार करता करता मला असे वाटले की सरोद, सतार यामध्ये ज्याप्रमाणे आलाप, जोड, झाला हे प्रकार वाजविले जातात तसे प्रकार हार्मोनियममध्ये का वाजवता येऊ नयेत? त्यासाठी मी बाबूराव कुलकर्णीकडे सतार शिकलो, गाणेही शिकलो. या तंत्राचा अभ्यास करून मी झाला रिप्राज सुरू केला आणि संशोधनही. हार्मोनियमचे ट्युनिंग हे टॉर्न स्केलने असते. ते आंतरगंधाराचे करून मी या वाद्यातले दोष दूर करण्याचा प्रयत्न केला.

□ हार्मोनियमला तुम्ही 'सुसंवादिनी' असे नाव दिलेत. त्यामागचे कारण काय?
पं. चिमोटे : खरेतर गंधार ट्युनिंगचा प्रयत्न माझ्या गृहजीवां, हार्मोनियमवर झाला वगैरे वाजविणे हे जगजे त्यांच्यामुळे मुंबईत सुरू झाले. त्यांनी आपल्या हार्मोनियममध्ये बदल घडवून तिला 'सुरदर्पण' असे नाव दिले. हिंदुस्तानी संगीताचा आत्मा म्हणजे षडजू. त्यातून निघणाऱ्या आंतरगंधारावर आधारित षडजू-पंचम भावाने गंधार

ट्युनिंग असलेली हार्मोनियम मी तयार केली आणि तिला 'सुरमनोहर' असे नाव दिले. मग ते दितकेसे मनाला पटेना. हार्मोनियम शब्दातला हार्मनी म्हणजे संवाद. सुरांच्या साथीने संवाद साधणारी अशी ती म्हणजे 'सुसंवादिनी' असा शब्द मला सुचला आणि मी जुने नाव रद्द करून हेच नाव प्रचलित केले.

□ तुमच्या या संशोधनाला संगीत क्षेत्राने तात्काळ मान्यता दिली नाही त्याचे कारण काय असावे?

पं. चिमोटे : त्याचे असे आहे की लोकांना आपल्या परंपरेला चिकटून रहायला आवडते. परंपरेच्या विरोधात बोलणारा नेहमीच सुरुवातीला टीकेचे लक्ष बनतो. माझा अनुभवही काही निराळा नाही. माझ्या या शोधाला चटकन मान्यता मिळाली नाही. मान्यता मिळाली म्हणून मी 'पेटंट घेणे' वगैरे प्रकारही केला नाही. तरीही गायन क्षेत्रातल्या पोर मान्यवरांनी माझ्याच साधोचा आग्रह धरला. उ. अमिर खाँ, बडे गुलाम अली, उ. नजाकत अली, उ. सलामत अली, उ. निसार हुसेन खाँ, पं. सुखदेव प्रसाद या सान्यांचे प्रेम मला मिळाले. पं. लक्ष्मणप्रसाद जयपूरवाले यांच्याबरोबर तर मी सलग बारा वर्षे होतो. हे धाग्य काय कमी आहे? १९५५ साली उ.

आहे. तबला-पेटोची ती पहिलीच सुगलबंदी ठरली आणि अखेरचीही. भोमदेव बेदी आणि पं. जयपूरवाले यांच्यामुळे मला गाण्याची दृष्टी मिळाली.

□ चित्रपट क्षेत्राशीही तुमचा संबंध आला. त्याविषयी थोडेसे.

पं. चिमोटे : ५३ नंतर मी गोरगांवला आलो त्यावेळी माझी लल्लुभाईशी ओळख झाली. ते माझ्यापेक्षा वयाने वृष मोठे, चित्रपट क्षेत्रात संगीत दिग्दर्शक म्हणून प्रसिद्ध. लल्लुभाईंनी माझे वादन ऐकून मला नौशाद कडे नेले. नौशादने माझे

हार्मोनियमपटू म्हणून वेणारे कुणीही या विरोधात उभे राहिले नाहीत. बाद्याला बंदी म्हणजे वादकाला बंदी. सरकारी मान्यता नसून प्रत्येक मैफलीला माझ हार्मोनियमच लागे. मग मीच या विरुद्ध आवाज उठवता आणि न्यायालयाकडे धाव घेतली. मिड नाही हे कारण जेव्हा दाखविले गेले तेव्हा मी त्यांना आवाहन दिले की 'मी गातो आणि त्यासोबत मान्यवर सतार, सरोद वादकाला बसवा. मी या वाद्यांच्या मर्यादा दाखवून देऊ शकेन. तरीही त्या वाद्यांना परवानगी कशी काय देण्यात आली. दुसरे असे की मी एखादे संशोधन करून जर लोकांमध्ये माझ इच्छित असे तर माझ्यामाझ्या बंदीमुळे माझ्या मुलांना अधिकारावरगदा येत आहे. तेव्हा माझे अधिकार हिरावून घेण्याचे हक्क प्रसार माध्यमांना नाही. पुढची लढाई मला करावी लागली नाही. माझा युक्तीवाद ऐकून त्यांनी एक दिवस या वाद्यावरची बंदी उठविल्याचे पत्र पाठवले. आता आकाशवाणीवरूनही तुम्हाला हार्मोनियमचे एकल वादन ऐकायला मिळेल. हार्मोनियमवर टीका करणारे पं. नेहह, रविंद्रनाथ टागोर आणि पु. ल. देशपांडे यांना मी जाहीररित्या सदा सवाल विचारता. दुर्दैवाने कुणाकडूनही त्यांचे उत्तर मिळालेले नाही.

□ तुमच्या या संशोधनाला मान्यता मिळाली नाही, दिल्ह्या यासारख्या वाद्यांमध्ये हार्मोनियम नेहमीच सुटसुटीत ठरले आहे. निव्वळ घाला, पेट्टी आणि नेमके सूर पाच्या साह्याने हे वाद्य सहजपणे कुणाही गायकाचे गाणे सुलविते. शिवाय न्यायता-आणायलाही ते सुटसुटीत, सोपेच आहे. तालासुरात मिळविण्यासाठी त्यावर वेळ खर्च करावा लागत नाही हे आपला एक विशेष महाराष्ट्रात भैया गणपतराव, भाचूभाई भाडारे, गोविंदराव टेंबे, विठ्ठलराव कोसंबाकर, पो. अघुकर, शोविंदराव पटवर्धन यांच्यासारखे नामवंत आर्गनपटू हार्मोनियमपटू होऊन गेले. 'परिसच्या पेट्या' म्हणून ओळखले जाणारे हे वाद्य संपूर्णपणे भारतीय झाले आहे. त्यातील दोष काढून वाद्याचे गुण दाखविण्याचे कार्य पं. मनोहर चिमोटे यांनी केले आहे.

□ त्याविरुद्ध तुम्ही न्यायालयाचे दरवाजे ठोठावलेत. सरकारी विरोध मोडून काढण्यामागे तुमची भूमिका काय होती?

पं. चिमोटे : आकाशवाणीने या वाद्यावर बंदी घातली ती या वाद्यात मिड (आस) नाही किंवा गमक, भुति नाही म्हणून. त्यातून हे परदेशी वाद्य. पं. नेहह तसेच रविंद्रनाथ टागोरांनी या वाद्यावर तुफानी टीका केली, त्यातून स्वदेशीचे वातावरण. या सर्वांचा परिणाम असा झाला की वाद्यात सोट काढून या वाद्याला बंदी घालण्यात आली. त्यावेळी कुणा

हार्मोनियम बरोबर मी जुन्यावेळीची केली